FENOMEN POLIGAMIJE I PORODIČNOG NASILJA U CAZINSKOJ KRAJINI TOKOM XX VIJEKA: Etnografska studija transformacije bračnih odnosa

Raif Esmerović

1. Uvod i pravno-istorijski okvir: Šerijatsko pravo i običajna praksa

Institucija poligamije (konkretno poliginije) na tlu Bosne i Hercegovine pravno je dokinuta tek donošenjem jugoslovenskog Osnovnog zakona o braku 1946. godine, kojim je monogamija uspostavljena kao jedini zakonski oblik bračne zajednice za sve građane. Do tog perioda, u domenu porodičnog i nasljednog prava za muslimansko stanovništvo primjenjivalo se šerijatsko bračno pravo, koje je u okvirima pravnog pluralizma Kraljevine Jugoslavije zadržalo svoj zvanični status. Prema normama ovog prava, muškarcu je bilo dozvoljeno stupanje u brak sa najviše četiri žene istovremeno.

Iz perspektive pravne antropologije, šerijatski brak primarno ima karakter privatno-pravnog ugovora, a ne sakramenta. Jedan od ključnih elemenata tog ugovora jeste mehr (vjenčani dar) – materijalna vrijednost (u novcu ili imovini) koju je muž obavezan obezbijediti ženi. U antropološkoj literaturi mehr se često analizira kroz prizmu ekonomske sekurizacije žene, s obzirom na to da je njime uslovljeno konzumiranje braka i obaveza poslušnosti, dok je njegova visina fluktuirala u zavisnosti od socio-ekonomskog statusa, porijekla i ličnih karakteristika nevjeste. Ipak, u ruralnim i ekonomski nerazvijenim sredinama, poput Cazinske krajine, ove su se norme često preplitale sa rigidnim patrijarhalnim običajnim pravom (adetom), što je vodilo ka komercijalizaciji bračnih ugovora i ugovaranju brakova među maloljetnim osobama. Premda su šerijatske norme predviđale punoljetstvo sa 15 godina (uz izuzetke za raniju fizičku zrelost), običajna praksa je nerijetko spuštala te granice, instrumentalizujući brak kao sredstvo porodičnog privređivanja.

Pravo na poligamne brakove u praksi su najčešće konzumirali ekonomski situiraniji slojevi stanovništva (trgovci, posjednici), s obzirom na šerijatsku obavezu ravnopravnog materijalnog i emotivnog tretiranja svih supruga (inoća). Prema zvaničnim statističkim podacima iz 1910. godine, na širem području Bosanske krajine zabilježeno je oko 1.000 poligamnih brakova. Nakon 1946. godine, država je priznala pravovaljanost zatečenih poligamnih zajednica sklopljenih prije stupanja zakona na snagu, što je stvorilo specifičan antropološki fenomen paralelnog trajanja starih običajnih oblika u socijalističkom društvenom uređenju.

O kontinuitetu i preživljavanju ovih oblika zajednica na terenu svjedoče i etnografski zapisi s kraja osme decenije XX vijeka. Terenskim istraživanjem koje je u martu 1978. godine sproveo bihaćki hroničar Nurija Rošić, dokumentovani su preostali slučajevi funkcionalne poligamije u cazinskom regionu. Primjera radi, u selu Ćoralići (opština Cazin) zabilježena je višedecenijska zajednica Husnije Mulalića sa dvije zakonite supruge, kao i sličan bračni aranžman Ahmeta Alagića iz Cazina. Takođe, zabilježen je i slučaj porodice Hasana Jašića, trgovca iz Male Kladuše (preminulog 1976. godine), čije su tri supruge nastavile život u zajedničkom porodičnom domaćinstvu i nakon muževljeve smrti, što ukazuje na visok stepen kohezije i internalizacije inoćanskih odnosa u datom mikrokosmosu. (Brak bez prstena, Bogoljub Lacmanović, 1979)

2. Unutarporodična dinamika: Nasilje kao mehanizam patrijarhalne kontrole

Analiza arhivske građe i brakorazvodnih parnica iz sredine XX vijeka (naročito u srezovima Cazin i Velika Kladuša) demistifikuje privatnu sferu ovih zajednica, otkrivajući visok stepen strukturalnog i fizičkog nasilja. U patrijarhalnom kodu posmatranog društva, fizička prisila nad ženom nije percipirana kao delikt, već kao legitiman mehanizam discipline i održavanja hijerarhije.

U sudskim spisima iz ovog perioda, brutalnost se nerijetko manifestuje u trenucima ekstremne vulnerabilnosti žene, poput bolesti ili puerperijuma (perioda babinja).

Izloženi dokumenti eksplicitno svjedoče o ovim devijacijama:

„On je tuče i u časovima kada bi trebao da bude prema njoj naročito pažljiv i nježan. Tako je jedan istukao ženu dok je ležala bolesna (29/49), a drugi sedmi dan poslije porođaja (119/48).”

Nasilje je često poprimalo sadističke oblike, s ciljem potpune dehumanizacije i slamanja ženinog otpora, što potvrđuju navodi iz tužbi za razvod braka:

„Patio me na razne načine, zaključavao me po čitav dan u kuću bez jela, a kad bi došao, tukao bi me nekakvom gumom dok ne bi pala u nesvijest“ (8/48).

„Dešava se da muževi u svom bjesnilu čupaju svojim ženama kosu (Vel. Kladuša, 110/49).”

„Tako je jedan tukao ženu, vežući joj ruke, a u krevetu bi joj stao nogama na ruke a rukama šamarao po obrazima. Poslije toga bi je istjerao bosu na snijeg (Vel. Kladuša, 95/51).”

Ovakvi empirijski podaci ukazuju na to da je žensko tijelo u posmatranom društveno-istorijskom kontekstu bilo prostor permanentne manifestacije muške moći, gdje su se frustracije izazvane ekonomskom oskudicom ili ličnim nezadovoljstvom kanalisale kroz brutalne fizičke egzekucije nad podređenim članom porodice.

3. Prisilni brakovi i uloga roditeljskog autoriteta

Da bi se razumio kauzalni niz koji vodi do pomenute agresije, fenomen se mora posmatrati kroz prizmu institucije ugovorenih i prisilnih brakova. Individualna želja i emotivna kompatibilnost u tradicionalnom društvu Cazinske krajine bile su podređene interesima šire porodične zajednice (zadruge) i autoritetu pater familiasa. Brakorazvodne parnice otkrivaju da su roditelji, vođeni ekonomskim interesima ili unutarporodičnim savezima, sistematski prisiljavali mlade osobe na zajednice lišene afektivne osnove.

Kvantitativni podaci iz analizirane građe pokazuju da se u čak 95 posmatranih predmeta bračni drugovi eksplicitno žale da su u brak stupili protiv sopstvene volje, pod rigidnim pritiskom primarne porodice. Arhivski izvori ilustruju ove procese kroz sudbine muških članova zajednice koji su, eliminacijom roditeljskog autoriteta, odmah prekidali nametnute veze:

„...jedan muž [...] veli da je zaključio brak na zahtjev svoga oca i čim je otac umro, on je pobjegao od kuće i napustio ženu (75/48).”

„Sklopio sam brak preko volje, a morao sam s njom živjeti, jer bi me u protivnom slučaju istjerao otac iz kuće, i kad mi je otac poginuo, napustio sam je (69/49).”

Uloga ženskih srodnika (majki i maćeha) u posredovanju i nametanju bračnih partnera takođe je bila izražena, što ukazuje na to da su žene, iako same žrtve patrijarhata, često reprodukovale isti opresivni obrazac nad svojom djecom radi očuvanja porodičnog statusa ili rodbinskih mreža:

„Drugi navodi da je njena majka njegova maćeha, pa su roditelji posredovali kod zaključenja braka (51/49).”

„Otac i maćeha su me prisilili da je oženim, jer je u bliskim rodbinskim vezama s maćehom. Inače je ne volim, pa sam otišao na rad u Istru, brani se jedan muž (99/52).”

Ugovoreni brakovi su na taj način generisali permanentnu frustraciju u privatnoj sferi. Nedostatak bazične empatije između nametnutih supružnika, u kombinaciji sa izolacijom i ekonomskim pritiskom agrarne sredine, predstavljao je ključni katalizator za eskalaciju ekstremnog porodičnog nasilja koje je dokumentovano u sudskoj praksi XX vijeka.

1.1. Kvantitativna analiza i geografska distribucija brakorazvodnih parnica

Za dublje razumijevanje transformacije bračnih odnosa u poratnom periodu od ključne je važnosti analiza kvantitativnih podataka o distribuciji brakorazvodnih parnica na širem području Bosanske krajine. Prema podacima objavljenim u Godišnjaku Pravnog fakulteta u Sarajevu (1955), u posmatranom periodu evidentirane su ukupno 3.244 brakorazvodne tužbe, čija teritorijalna raspodjela otkriva duboke socio-demografske i kulturološke specifičnosti pojedinih srezova:

Srez Velika Kladuša: 888 tužbi (na 21.861 stanovnika)

Srez Cazin: 862 tužbe (na 33.241 stanovnika)

Srez Bihać: 520 tužbi (na 32.619 stanovnika)

Srez Bosanska Krupa: 311 tužbi (na 36.267 stanovnika)

Srez Bosanski Petrovac: 88 tužbi (na 22.890 stanovnika)

Srez Drvar: 27 tužbi (na 17.978 stanovnika)

Srez Bosansko Grahovo: 13 tužbi (na 11.475 stanovnika)

Komparativna analiza ovih pokazatelja ukazuje na izrazitu nesrazmjeru između ukupnog broja stanovnika i frekvencije pokretanja brakorazvodnih sporova. Dok na području srezova Bosanski Petrovac, Drvar i Bosansko Grahovo postoji linearna srazmjera (nizak broj stanovnika prati srazmjerno nizak broj tužbi), u sjeverozapadnom dijelu regije – unutar istorijsko-geografskog jezgra Cazinske krajine – ta srazmjernost poprima inverzan smjer. Što je populacija nekog sreza manja, evidentiran je drastično veći broj unutarporodičnih pravnih sporova.

Ovaj fenomen najjasnije se manifestuje uporednim prikazom srezova Velika Kladuša i Cazin. Iako je srez Cazin u tom trenutku bio naseljeniji za više od 11.000 stanovnika, u Velikoj Kladuši je zabilježen apsolutno najveći broj brakorazvodnih predmeta (888).

Iz antropološke i sociološke perspektive, ovakvi podaci upućuju na fenomen geografskog i migracionog determinizma. Konfiguracija tla i geopolitička pozicija sreza Velika Kladuša, koji se u prostoru profiliše kao neposredna "vrata prema Hrvatskoj" (odnosno prema razvijenijim ekonomskim centrima), uslovili su veću fluidnost stanovništva. Blizina granice i stalna fluktuacija ljudi i roba doprinijeli su ranijem prodiranju spoljnih društvenih uticaja, ekonomskoj emancipaciji kroz sezonski rad u susjednim regijama, te posljedično, bržoj eroziji tradicionalnih patrijarhalnih stega. Ta socijalna dinamika direktno se reflektovala na porast samosvijesti i spremnost pojedinca – ali i širih porodica – da nefunkcionalne bračne i poligamne odnose rješavaju pred zvaničnim državnim institucijama, umjesto unutar zatvorenih patrijarhalnih krugova.

4. Socijalna patologija i stigmatizacija ženske neplodnosti

Unutar rigidnog patrijarhalnog koordinatnog sistema tradicionalne Cazinske krajine, društvena uloga žene bila je determinisana primarno kroz dvije utilitarne funkcije: reproduktivnu sposobnost (rađanje muške potomčadi radi kontinuiteta loze i obezbjeđivanja radne snage) i manualni rad (obavljanje kućnih i teških poljoprivrednih poslova). Izostanak ostvarenja u domenu plodnosti generisao je ekstremne oblike socijalne ekskluzije, transformišući sterilnu ženu u društvenu marginalku – personu non grata. U kriznim socio-ekonomskim periodima, kada je biološki opstanak zajednice bio ugrožen, neplodne žene su nerijetko percipirane kao ekonomski balast, s obzirom na to da su trošile oskudne resurse agrarne zajednice, a da pritom nisu doprinosile njenoj demografskoj i radnoj reprodukciji. Iako se ova radikalna kolektivna svijest postepeno transformisala kroz modernizacijske procese i poboljšanje opštih uslova života u drugoj polovini XX vijeka, istorijski diskurs otkriva visok stepen brutalnosti prema fenomenu ženske sterilnosti.

Antun Hangi, u svom pionirskom etnografskom radu Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini (1906), dokumentuje ovaj surovi, utilitarni pogled na žensku neplodnost, gdje se žensko tijelo bez reproduktivne funkcije metaforički izjednačava sa neproduktivnom prirodom koju treba eliminisati:

„Žena, koja ne rađa, mužu je mrska, ako mu je prije i vrlo draga bila. On je smatra voćkom bez ploda, ružom bez cvijeta, valja je dakle sasjeći.“

Ova kulturološka matrica duboko je ukorijenjena i u usmenoj tradiciji i porodičnoj retorici, gdje djever, kao eksponent muške srodničke linije, opominje nevjestu stihovima koji impliciraju fatalne posljedice sterilnosti:

„Vidi nevjesta te žute narandže.
Da narandža svake godine ne rađa,
Davno bi je braće posjekao.“
„Vid' nevista tog žutog limuna.
Da limun svake godine ne ragja,
Davno bi ga bratac posikao.
Vid' nevista rumene ružice.
Da ruža svake godine ne cvate,
Davno bi je bratac posikao.“

U narodnom stvaralaštvu i porodičnim narativima, odsustvo potomstva anuliralo je čak i visok emotivni afinitet muža ili ekonomski status žene. Hangi bilježi paradigmatski primjer age/bega koji, usljed ženine neplodnosti, naređuje njenu fizičku likvidaciju kao čin odmazde za neispunjeni bračni ugovor:

„O Boga ti brate Muhamede!
I ja odoh u nove Timare.
Kad ti dogje mlada nevistica,
Ti je vodi mladu u haz bašču.
Pa je ondi mladu ti posici.
Kad ja nemam od srca evlada,
Nek mi nije ni nje mlade.“

Pritisak unutarženske socijalne mreže bio je jednako opresivan. Na ženskim okupljanjima (sijelima), status žene bez djece bio je permanentno devalviran, što ilustruje dijalog u kojem materijalno blagostanje i muževljeva pažnja gube vrijednost pred osudom zajednice:

Mlada se Mustajbegovica hvali na sijelu svojim drugama, kako je muž voli, pa veli:
„Da vi znate drage druge moje,
Kako li me Mustaj beže drži?!
Kad ja spavam, biser granom maše,
Budi me od jorgovana granom:
Ustan dušo, granulo je sunce...“
Ali joj jedna prigovara:
„Zaludu ti fala i imanje,
Kad ti nejmaš od srca evlada.“

Etnološka i sociološka istraživanja iz druge polovine XX vijeka potvrđuju da je neplodnost bila jedan od primarnih strukturalnih uzroka za uvođenje institucije poligamije (inoćanstva) ili za unilateralni prekid bračne zajednice. U opsežnoj studiji Vere St. Erlich, Jugoslovenska porodica u transformaciji (1971), na osnovu terenskih podataka iz srezova Bosanske krajine, eksplicitno se navodi:

„Muževi odmah traže drugu ženu da bi dobili djecu, jer je poligamija legalizovana.“ (Srez Cazin)

U agro-kulturnom mentalitetu, sterilitetu su pripisivane i metafizičke, zlokobne komponente, pri čemu se neplodna žena demonizovala i tretirala kao izvor nesreće i

lošeg usuda (baksuzluka). U srezu Čajniče bilježi se stav da se „neplodna žena smatra kao najveći baksuzluk. Misle da je to božja kazna“, dok se za tzv. nerotkinje vjerovalo da nemaju „srčane milosti ni prema kome“.

Ova praznovjerna demonizacija direktno se reflektovala i na ekonomske aspekte svakodnevice kroz magijske zabrane. Na terenu Velike Kladuše dokumentovano je vjerovanje: „Ne valja dati plodove iz bašče samohranoj osobi (ženi bez djece) jer onda nećeš imati napretka u svom vrtu“. Dok je u drugim konfesionalnim zajednicama nemogućnost razvoda prisiljavala neplodnu ženu na turobno preživljavanje unutar neprijateljskog porodičnog okruženja („kod drugih konfesija jedva čekaju da umre jer je teška rastava“), u muslimanskom kontekstu Cazinske krajine šerijatski i običajni mehanizmi omogućavali su brzu supstituciju neplodne žene novom, reproduktivno sposobnom suprugom.

5. Vanbračne prisile: Otmice djevojaka i bračna neregularnost

Nefunkcionalnost i potonje nasilje u bračnim zajednicama posmatranog regiona nisu bili generisani isključivo institucijom poligamije i ugovorenih brakova, već i raširenom praksom nasilnih otmica djevojaka. Ova devijantna pojava, koja je u običajnom pravu često eufemistički tretirana kao tradicionalni oblik sklapanja braka, u poratnom krivično-pravnom sistemu i sudskoj praksi jasno je demaskirana kao čin teške fizičke i psihološke prisile.

Podaci publikovani u Godišnjaku Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu (tomovi III-IV, 1955) eksplicitno dokumentuju okrutnost kojoj su mlade djevojke bile izložene prilikom nasilne asimilacije u novu porodičnu zajednicu. U analiziranih 29 sudskih predmeta koji tretiraju problematiku otmice žena, manifestuju se brutalni obrasci ponašanja, često potpomognuti muškim članovima primarne porodice otmičara:

„Jedna od njih navodi kako ju je tuženi zajedno sa svojim bratom nasilno vukao, pa su je i tukli, zbog čega je njegov brat i osuđivan“ (Vel. Kladuša, 466/51).

Otmice su nerijetko realizovane pod direktnom prijetnjom smrću, gdje se transgeneracijski prenos porodičnog nasilja koristio kao psihološki instrument za slamanje otpora žrtve. Strah za sopstveni život i projektovana sudbina predaka primoravali su djevojke na kapitulaciju, što zorno ilustruje sljedeći arhivski izvod:

„S revolverom u ruci rekao mi je: 'Ako smjesta ne pođeš mojoj kući, ova će kiša saprati našu krv'. I pošto mi je majka pričala da je i njegov otac pucao na njegovu majku a onda je iz ljubomore izvršio samoubistvo, pošla sam iz straha za njega“ (148/52).

Ovakvi traumatski uvodni modaliteti braka predstavljali su destilat patoloških porodičnih odnosa unutar kojih je žena od samog početka bila pozicionirana kao ratni plijen, a ne kao ravnopravan bračni partner.

6. Transgeneracijska trauma i socio-ekonomski kontekst oskudice

Za cjelovito antropološko i sociološko razumijevanje eskalacije porodičnog nasilja i emocionalne hladnoće u Cazinskoj krajini, neophodno je primijeniti koncept transgeneracijske (međugeneracijske) traume. Fenomen povećane agresivnosti u privatnoj sferi ne može se posmatrati izolovano od hronične ekonomske oskudice, nerazvijenosti agrarne strukture i istorijskih turbulencija koje su pogađale ovaj region tokom prve polovine i sredinom XX vijeka.

Sociokulturni milje između dva svjetska rata, kao i poratni period (naročito pedesete godine), bio je obilježen ekstremnim siromaštvom, nerodicom i glađu. Usmena svjedočanstva najstarijih stanovnika Cazinske krajine oslikavaju dramatične strategije preživljavanja, poput mljevenja drvene kore ili osušenih, oguljenih klipova kukuruza (oklasaka/čutaka) i njihovog miješanja s minimalnim količinama brašna kako bi se vještački uvećao kvantitet hrane. Vrhunac ove socio-ekonomske i političke krize manifestovao se u istorijskom događaju poznatom kao Cazinska buna (1950), koja je

predstavljala jedini masovni, otvoreni oružani bunt seljaštva protiv kolektivizacije i rigidnog sistema obaveznog otkupa žita u socijalističkoj Jugoslaviji.

U takvom ambijentu stalne borbe za biološki opstanak, tradicionalne porodice su funkcionisale kao brojne ekonomske zadruge sa pet, deset ili više djece. Paradoksalno, visok natalitet bio je koreliran sa siromaštvom, što je unutar porodičnog mikrokosmosa produkovalo hronični nedostatak hrane, adekvatne njege i bazične emocionalne topline. Vera St. Erlich u svojoj studiji (1971) donosi idiličan, ali analitički indikativan opis jedne bosanske zadruge iz okoline Jajca (1940), koji reflektuje strukturu tipične porodične zajednice tog doba:

„Jedan bračni par imao je devetero sitne djece, majka je bila druga žena svom mužu, a on joj je bio drugi muž. Djeca – iz tri braka – izgledala su kao da su svi vršnjaci. Majka je sama rodila osmero djece, ali joj je umrlo četvero, sada doji najmlađe, a očekuje novo... U maloj sobici, gdje ih spava tuce, nema ništa osim tkalačkog stana... Kolibica u blizini ima neizravnani kamen umjesto poda.“

Iako autorka opisuje nasmijana lica roditelja, dublja antropološka analiza ovog i sličnih modela otkriva permanentni kumulativni stres. Unutar takvih struktura, djeca su često instrumentalizovana primarno kao besplatna radna snaga. Brojnost potomstva direktno je korelirala sa ekonomskim kapacitetom domaćinstva: veći broj djece značio je više radnih ruku za čuvanje stoke (posebno ovaca) i obradu poljoprivrednih površina (dunuma njive).

Ovakva ekonomska prinuda izrodila je fenomen davanja maloljetne djece u službu (najam ili zakup) – praksu kolokvijalno nazivanu „odlazak u kaure“ ili „među karavlahe“, koja je podrazumijevala slanje djece na teritoriju susjedne Hrvatske ili kod imućnijih lokalnih gazda. Ova djeca su obavljala teške fizičke poslove u zamjenu za novčanu kompenzaciju koja je isplaćivana direktno njihovim roditeljima. Smještaj, ishrana i opšti tretman ove iznajmljene djece nerijetko su bili psihofizički degradirajući. Emocionalna odsječenost od primarne porodice, uskraćivanje prava na edukaciju i eksploatacija dječijeg rada generisali su duboki osjećaj manje vrijednosti, trajne frustracije i niske nivoe samopoštovanja, koji su se u odrasloj dobi prenosili na naredne generacije.

U takvom sistemu vrijednosti, fizičko kažnjavanje djece bilo je normativno prihvaćeno i kulturološki sankcionisano kroz narodne poslovice i religijsko-vaspitne maksime koje su legitimaciju za nasilje pronalazile u metafizičkim okvirima:

„Šiba je izašla iz raja.“

„Gdje mati tuče, tu po tijelu neće gorjeti džehenemska (paklena) vatra.“

„Dijete treba tući lijeskovom šibom da bude zdravo.“

„Podaj mu iza ušiju, neće mu biti ništa.“

„Treba nju (njega) samo dobro istući i biće odmah dobra/dobar.“

Ova rigidna vaspitna doktrina, kombinovana sa ekonomskim traumama oskudice i instrumentalizacijom dječijeg tijela, stvorila je zatvoreni krug unutarporodične agresije. Emocionalna hladnoća i fizička prisila, internalizovane u djetinjstvu, u odrasloj dobi su se manifestovale kroz brutalne obrasce bračnih odnosa i unutarporodičnog nasilja koji su detaljno dokumentovani u sudskoj praksi XX vijeka.

6.1. Eksploatacija ženskog rada i uskraćivanje autonomije: Svjedočanstvo iz primarne građe

Ekonomska instrumentalizacija potomstva unutar patrijarhalnog koda nije bila ograničena isključivo na agrarni rad u lokalnoj zajednici, već je obuhvatala i eksternu eksploataciju rane radne snage kroz nadničarenje u razvijenijim jugoslovenskim republikama. Roditeljski autoritet, podržan rigidnim običajnim pravom, zadržavao je

apsolutnu kontrolu nad finansijskim tokovima i individualnom autonomijom čak i nakon što bi se djeca ekonomski aktivirala.

Ovaj obrazac finansijske eksproprijacije i potpune subordinacije ženskog potomstva slikovito ilustruje usmeno svjedočanstvo iz porodične istorije, koje ima karakterističnu etnografsku težinu:

„Prema svjedočenju moje majke, koja je kao mlada djevojka otišla u Sloveniju na rad u kuhinju nekog restorana na Bledu, njen otac bi dolazio svaki mjesec, kada bi joj se davala plata, koju bi on uzeo, prisvojio sebi, i otišao nazad kući.“

Ovakav narativ demaskira položaj ženskog djeteta kao ekonomskog resursa primarne porodice. Čak i u uslovima eksterne migracije i prividne modernizacije kroz ulazak u sferu plaćenog rada, mlada žena ostaje lišena prava na raspolaganje plodovima sopstvenog rada. Sredstva koja je privređivala automatski su preusmjeravana u primarno porodično gnijezdo pod kontrolom pater familiasa. Ovaj naslijeđeni kod ponašanja, kojem je patrijarhat pružio institucionalni i kulturološki zaklon, proizvodio je decenijama generacije koje nikada nisu spoznale bazičnu roditeljsku ljubav, pažnju ili posvećenost majke djetetu. Deprivacija emocionalne topline i stalni osjećaj utilitarne iskorištenosti duboko su se odrazili na psihološki sklop pojedinca, ostavljajući trajne posljedice na afektivnu i intimnu sferu odraslih članova zajednice.

7. Intimna sfera i seksualnost u raljama reproduktivnog utilitarizma

Emocionalna hladnoća, generisana u primarnoj porodici, direktno se projektovala na bračnu postelju, transformišući intimni život u prostor mehaničke reprodukcije i asimetrije moći. Prema kazivanjima najstarije populacije, prvenstveno žena koje su svjedočile o bračnim odnosima iz sredine XX vijeka, partnerski život bio je gotovo potpuno lišen nježnosti, erotskog reciprociteta i emocionalne razmjene. Seksualni segment braka tretirao se isključivo kroz prizmu prokreacije i zadovoljenja muškog libida, dok je ženska seksualnost bila sistemski potisnuta i tabuizirana.

Surovu i naturalističku stranu ovog aspekta bračnog života najbolje ilustruje autentična izjava jedne preminule mještanke, koja kroz animalne metafore deskribira potpunu dehumanizaciju ženskog tijela u intimnom činu:

„On se ponašao kao da smo stoka, popeo bi se na mene poput bika, odradio šuteći, završio, sišao sa mene i okrenuo mi leđa.“

Iz perspektive feminističke antropologije, evidentno je da većina žena tog doba nije doživljavala orgazam, niti je u okvirima postojećeg kulturnog koda imala kognitivni konstrukt o tome da takvo nešto uopšte postoji. Stroga pravila patrijarhata konstruisala su rigidnu dihotomiju: žena je mogla biti ili pasivna, submisivna majka/supruga ili bi, u slučaju iskazivanja bilo kakve seksualne slobode, želje ili inicijative, automatski dobijala društvenu etiketu bludnice i prostitutke. Ova moralna policija unutar zajednice služila je kao efikasan mehanizam kontrole ženskog tijela, osiguravajući da žena ostane pasivni objekat muške dominacije.

8. Rodna devalvacija i fenomen „tuđe večere“: Pasivna uloga primarne porodice u nasilju

Unutar unutrašnje hijerarhije tradicionalnog društva Cazinske krajine, mizogini stavovi prema ženskom polu manifestovali su se od najranijeg djetinjstva i prožimali su sve generacijske slojeve. O dubini internalizacije ovog inferiornog statusa svjedoči činjenica da su čak i starije žene (nane) reprodukovale diskurs sopstvene manje vrijednosti. U lokalnom idiomu bila je raširena maksima:

„Da je i najmanje muško dijete starije od nane.“

Ova krilatica jasno indicira da je muški pol, bez obzira na biološku dob i odsustvo životnog iskustva, u strukturalnom smislu bio pozicioniran iznad bilo koje ženske figure, zahtijevajući od starijih žena eksplicitno poštovanje i submisivnost.

Jedna od ključnih sistemskih grešaka patrijarhalne socijalizacije ogledala se u kontinuiranom i namjernom usađivanju osjećaja privremenosti kod ženske djece. Kćerkama se od najranijeg djetinjstva konstantno naglašavalo da su one „tuđa kuća“ i „tuđa večera“, odnosno da je njihov boravak u roditeljskom domu privremen do trenutka udaje. Primarna briga roditelja bila je da se kćerka što prije uda i napusti domaćinstvo, što je u suštini predstavljalo strategiju ekonomskog i socijalnog rasterećenja porodice.

Ova kulturološka matrica imala je fatalne posljedice po bezbjednost žena u braku. Najveći procenat unutarporodičnog nasilja bio je omogućen upravo pasivnom pozicijom roditelja žrtve. U trenucima eskalacije muževe brutalnosti, primarna porodica je rijetko pružala utočište svojoj kćerki. Naprotiv, roditelji su često tjerali ženu da trpi fizičko i psihičko zlostavljanje, rukovodeći se rigidnim socijalnim imperativom:

„Trpi, sramota je da se vratiš kući.“

Strah od društvene stigme, osude okoline i narušavanja porodične časti („obraza“) bio je superioran u odnosu na fizički integritet i život sopstvenog djeteta. Povratak rastavljene žene u roditeljsku kuću percipiran je kao neoprostiva ekonomska i društvena sramota, čime je žrtva bivala hermetički zatvorena u krug bračnog nasilja bez mogućnosti bijega.

9. Ekonomska emancipacija: Industrijalizacija kao katalizator transformacije bračnih odnosa

Sistematska podređenost krajiške žene mužu i njegovoj srodničkoj grupi (svekrvi, djeverovima) imala je svoje duboko utemeljenje u njenoj ekonomskoj izolovanosti. Žene su dugi istorijski period bile potpuno isključene iz javne sfere i tržišta rada; njihova uloga bila je striktno omeđena domaćinstvom i poljoprivredom, što se smatralo neplaćenim, podrazumijevanim radom. U takvim uslovima ekonomske zavisnosti, žena je doslovno zavisila od volje i milosti muža čak i za nabavku najosnovnijih životnih i higijenskih potrepština, što je muškarcima davalo apsolutnu polugu finansijske i egzistencijalne kontrole.

Radikalni preokret u samosvijesti i društvenom položaju krajiške žene započinje ranih sedamdesetih godina XX vijeka sa talasom zakasnjele, ali intenzivne industrijalizacije cazinske regije (uspon tekstilnih, prehrambenih i trgovačkih giganata poput Agrokomerca). Otvaranje fabričkih pogona stvorilo je masovnu potrebu za ženskom radnom snagom, što je ženi iz ruralnih sredina po prvi put omogućilo izlazak iz privatne sfere domaćinstva u javnu sferu rada.

Finansijska nezavisnost koju je donijela redovna plata transformisala je unutrašnju dinamiku braka. Žena koja privređuje i donosi živ novac u kuću više nije mogla biti tretirana kao pasivni objekat discipline. Ekonomska autonomija pružila je ženama ne samo materijalnu sigurnost već i psihološku emancipaciju – osnažila je njihov položaj, dala im pregovaračku moć unutar porodice i, što je najvažnije, otvorila realnu mogućnost napuštanja nasilne zajednice, čime se polako počeo urušavati vjekovni patrijarhalni monopol.

10. Zaključak: Između mita o „Ljutim Krajišnicima“ i kulture traume

Epitet „Ljuti krajišnici“, koji građani Cazinske krajine i danas s ponosom baštine i verbalno reprodukuju, predstavlja kompleksan kulturološki konstrukt. Dok s jedne strane ovaj pojam evocira istorijski ponos na ratničku tradiciju, otpor, neukrotivost i odbranu granica – aludirajući na epske heroje poput Muje Hrnjice ili istorijske ličnosti poput Huske Miljkovića – njegova antropološka demistifikacija otkriva mračnu, potisnutu stranu ovog mentalitetskog koda. Ta „ljutina“ i rigidnost, slavljene u junačkim pjesmama, u privatnoj sferi su se najčešće manifestovale kroz hronično, rasprostranjeno i brutalno porodično nasilje.

Završna analiza ove studije postavlja ključno pitanje: da li je permanentna agresivnost u bračnim odnosima posmatranog regiona puki produkt ekspresivnog krajiškog temperamenta oblikovanog teškim geografskim uslovima, ili se ipak radi o klasičnom fenomenu kulture traume?

Etnografska i arhivska građa analizirana u ovom radu nedvosmisleno ukazuje na ovo drugo. Agresija nad ženama i djecom nije bila urođena karakterna crta, već disfunkcionalni odbrambeni mehanizam i nusprodukt višegeneracijske, kumulativne istraumatiziranosti. Narod koji je vjekovima živio na vjetrometini ratova, izložen ekstremnoj neimaštini, gladi, prisilnim brakovima i potpunoj emocionalnoj deprivaciji od najranijeg djetinjstva, internalizovao je nasilje kao jedini validni jezik komunikacije i održavanja kontrole. Kroz transgeneracijski prenos, trauma izazvana istorijskim i ekonomskim slomovima kanalisala se tamo gdje je otpor bio najslabiji – u porodičnom mikrokosmosu, preko leđa žene i djeteta. Transformacija bračnih odnosa krajem XX vijeka, pokrenuta ekonomskom emancipacijom, predstavlja prvi korak ka dekonstrukciji ovog traumatskog koda, ostavljajući prostor za savremeno društvo da prepozna i zaliječi duboke ožiljke sopstvene prošlosti.

LITERATURA I IZVORI

1. Knjige i naučne studije (Etnologija, sociologija i istorija):

Erlich, Vera St. (1971). Jugoslovenska porodica u transformaciji: Studija u tri stotine sela. Zagreb: Liber. (Posebno akcenat na terenske podatke iz srezova Cazin i Čajniče).

Hangi, Antun (1906). Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Naklada Daniela A. Kajona. (Poglavlja o bračnim odnosima i usmenom stvaralaštvu).

Lacmanović, Bogoljub (1979). Brak bez prstena. (Sa osvrtom na terenske zapise i hronike Nurije Rošića iz marta 1978. godine o funkcionalnoj poligamiji u selu Ćoralići i Cazinu).

2. Periodika i naučni časopisi (Pravna istorija i kvantitativni podaci):

Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, Tomovi III-IV, 1955. godina. Sarajevo: Pravni fakultet.

Dio koji se odnosi na kvantitativnu analizu i geografsku distribuciju brakorazvodnih parnica na području Bosanske krajine u poratnom periodu.

Dio koji dokumentuje sudske spise, tužbe za razvod braka, slučajeve porodičnog nasilja i otmice djevojaka u srezovima Cazin i Velika Kladuša (arhivske oznake predmeta: 29/49, 119/48, 8/48, 110/49, 95/51, 75/48, 69/49, 51/49, 99/52, 466/51, 148/52).

3. Primarna usmena građa i terenska svjedočanstva:

Kazivanja najstarijih žitelja i mještanki Cazinske krajine o društveno-ekonomskim uslovima (glad, Cazinska buna 1950.), porodičnim odnosima, instrumentalizaciji dječijeg rada i intimi unutar tradicionalnog braka (prikupljeno od strane autora rada, Raifa Esmerovića).

Porodični narativ i svjedočanstvo majke autora o ekonomskoj emigraciji i finansijskoj submisivnosti žena u SFRJ (rad na Bledu, Slovenija).